

REKREACYJNE ZNACZENIE KRAJOBRAZU ROLNICZEGO

Izabella Dąmbska

Wydział Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu

W Polsce dla celów rekreacyjnych wykorzystywane są dotychczas przede wszystkim tereny nierolnicze. Największe nasilenie ruchu turystycznego i rekreacji notuje się na terenach o szczególnie wysokich walorach przyrodniczych: w górach, nad morzem, na pojezierzach, w dużych kompleksach leśnych, zwłaszcza tam, gdzie lasy przylegają do brzegów zbiorników i cieków wodnych, gdzie w większych kompleksach leśnych rozsiadane są zbiorniki wodne, zawierające wodę czystą lub przynajmniej stosunkowo mało zanieczyszczoną. Przeważnie są to tereny o największej wartości przyrodniczej. Dobrym tego przykładem jest koncentracja turystyki w parkach narodowych [1] oraz stale powtarzające się próby budowy (z pogwałceniem obowiązujących praw) na terenie parków narodowych ośrodków rekreacyjno-wypoczynkowych. Tereny typowo rolnicze są uważane za mniej atrakcyjne dla turystyki i rekreacji lub całkowicie dla tych celów nieprzydatne.

Zagęszczenie turystów i osób wypoczywających na niewielkim stosunkowo obszarze w naszych warunkach jest tym bardziej niebezpieczne, że obsługa turystyki i rekreacji stoi u nas — niestety — na bardzo niskim poziomie, a wiele obiektów turystycznych i rekreacyjnych jest niewłaściwie zagospodarowanych i pozbawionych elementarnych urządzeń sanitarnych, odprowadzających ścieki do wód powierzchniowych, zlokalizowanych w sposób nieodpowiedni (osiedla domków campingowych rozsianych w lasach). Niewłaściwe zagospodarowanie i wadliwa lokalizacja tych ośrodków powoduje ogromne, często nieodwracalne zniszczenia i dewastację środowiska przyrodniczego. Przeciwdziałać temu można skutecznie jedynie przez właściwe zagospodarowanie turystyczne i uatrakcyjnienie dalszych terenów. W publikacji niniejszej omówię, w jakim stopniu można wykorzystać w tym krajobraz rolniczy oraz jak można zagospodarować tereny rolnicze pod względem turystyczno-rekreacyjnym,

aby służyły równocześnie rolnictwu i rekreacji, z zachowaniem oczywiście wiodącej funkcji rolniczej.

Krajobraz rolniczy jest charakterystyczny dla rozległych terenów Polski. Do niedawna w świadomości wielu ludzi był to krajobraz bezleśny, oddrzewiony, możliwie płaski. Nie jest to jednak sytuacja optymalna. Rozległe obszary oddrzewione, pozbawione roślinności wysokiej drzewiastej, a nawet krzewiastej, to tereny, na których najsilniej zaznaczają się niekorzystne dla rolnictwa i dla całości gospodarki zjawiska „ucieczki” wody i obniżania się jej poziomu w zbiornikach i w glebie, a także erozji wodnej i wietrznej. Wprawdzie uprawa na tych terenach jest łatwiejsza, jednak brak drzew odbija się niekorzystnie na całości warunków ekologicznych oraz na mikroklimacie. Ponadto skupienia drzew są naturalną ostoją ptaków owadożernych, gnieźdzących się w nich, będących naszymi sprzymierzeńcami w walce ze szkodnikami. Wyniszczenie potencjalnych miejsc lęgowych ptaków zmniejsza szansę walki biologicznej ze szkodnikami.

Zalesienia śródpolne mają w Polsce długą tradycję, gdyż już w XIX w. gen. D. Chłapowski wprowadzał śródpolne pasy zadrzewień na terenach rolniczych. Pasy te na terenie Turwi ostały się po dziś dzień, a wieloletnie obserwacje wykazały słusność jego poczynań. A więc krajobraz rolniczy prawidłowo zagospodarowany, to krajobraz nie pozbawiony zadrzewień.

Drugim elementem przyciągającym wypoczywających jest bezwzględnie woda. Oczywiście najbardziej atrakcyjne są zalesione lub zadrzewione brzegi zbiorników i cieków wodnych. Postulaty przydatności dla rekreacji pokrywają się tu z postulatami prawidłowej gospodarki zasobami wodnymi Polski. Wiemy bowiem, że pozbawienie brzegów zbiorników i cieków zabudowy biologicznej, m.in. ich odlesienie, jest jednym z poważniejszych błędów w gospodarce wodnej.

Stan zanieczyszczenia naszych wód, zwłaszcza wód płynących, jest bardzo znaczny, miejscami katastrofalny. Zanieczyszczenia te pochodzą ze ścieków z zakładów przemysłowych, osiedli (ścieki komunalne) oraz ze spływów powierzchniowych, zwłaszcza z pól, czyli z tzw. zanieczyszczeń rozproszonych. Punktowe zrzuty ścieków, jakkolwiek bardzo groźne, są stosunkowo łatwiejsze do opanowania, gdyż dobrze wyposażone, nowoczesne oczyszczalnie ścieków, eksploatowane we właściwy sposób, mogą usunąć większość (ok. 90%) zanieczyszczeń [2]. Przy odpowiednich więc inwestycjach istnieje możliwość opanowania sytuacji i znacznego zmniejszenia zanieczyszczenia wód. Gorzej przedstawia się sprawa zanieczyszczeń rozproszonych, gdyż spływają one w praktyce na całej długości brzegów oczywiście z różną intensywnością, w zależności od ukształtowania

brzegów, nachylenia zboczy, żyzności gleb przylegających, intensywności nawożenia i poprawności stosowania nawozów. Przy niewłaściwym nawożeniu znaczny procent nawozów sztucznych może ulegać wyługowaniu i spływać do wód powierzchniowych, powodując ich zanieczyszczenie i przeżyźnienie [3]. Intensywność spływów zależy oczywiście też od sposobu zagospodarowania brzegów zbiornika. Jeśli pola uprawne lub gospodarstwa rolne czy inne osiedla ludzkie przylegają bezpośrednio do brzegów zbiornika, zanieczyszczanie to przebiega bardzo szybko, a wzbogacanie wody w biogeny i eutrofizacja nie są niczym hamowane. Przeciwdziałać temu można przez wprowadzanie zabudowy biologicznej brzegów. Wzdłuż nich powinien ciągnąć się pas roślinności trwałej, najlepiej w postaci zadrzewienia lub zakrzewienia (zwłaszcza, jeśli występują strome zbocza, podlegające bardzo łatwo erozji), ewentualnie w postaci pasa trwałej łąki, której możliwości w zakresie przechwytywania żyznych spływów są jednak mniejsze.

Pasy ochronne roślinności wzdłuż brzegów chronią więc zarówno czystość wód, jak i otaczające je gleby. Ponadto zadrzewienia nadbrzeżne mogą być wykorzystywane dla celów rekreacyjnych. Prawidłowo ukształtowane zadrzewienia stanowią odpowiednie miejsca dla wypoczynku, a zapewnienie większej czystości wody powiększy atrakcyjność zbiorników dla kąpieli czy sportów wodnych. W ten sposób można na pewno stworzyć możliwości wypoczynku niedzielnego i świątecznego dużym rzeszom ludności w niewielkiej odległości od ich miejsca zamieszkania, pod warunkiem odpowiedniego zagospodarowania turystycznego i właściwego kształtowania krajobrazu oraz pod warunkiem nieprzekroczenia chłonności rekreacyjnej terenów rolniczych, która jest stosunkowo niewielka. Dotychczas tereny rolnicze są bardzo słabo wykorzystywane dla rekreacji, co pozwala na właściwe ich zagospodarowanie, pod warunkiem niedopuszczenia do zabudowy.

Przy zagospodarowywaniu terenu obowiązywać musi zdyscyplinowanie i troska o ochronę środowiska i krajobrazu. A więc przestrzegane musi być bezwzględnie zarządzenie GKKFiT, dotyczące odsunięcia zabudowy od brzegów zbiorników i cieków wodnych oraz zakaz biwakowania na terenach zalesionych i zadrzewionych poza miejscami wyznaczonymi (Zarz. Min. Leśn. i Przem. Drzewnego). Konieczne też jest właściwe zagospodarowanie pól biwakowych i namiotowych, z zapewnieniem odpowiednich warunków sanitarnych. Wznoszone urządzenia turystyczne (schroniska, ośrodki wypoczynkowe) winny być lokalizowane w takich miejscach, aby nie powodowały szkód i zniszczeń. Obiekty te nie powinny być duże. Jakkolwiek uważa się, że małe ośrodki wypoczynkowe są mniej opłacalne, to jednak zapewniają one lepsze warunki wypoczynku

człowiekowi zmęczonemu hałasem i tłumem miejskim. Niewielka zaś koncentracja wypoczywających na terenach rolniczych jest wskazana również ze względu na rolnictwo.

Powazne możliwości rekreacji powstaną zwłaszcza, jeśli zrealizowany zostanie plan budowy sztucznych zbiorników i podpiętrzeń jezior. Zbiorniki te można wykorzystać do celów rekreacyjnych, jakkolwiek pomiędzy interesem rolnictwa a interesami rekreacji zachodzi szereg kolizji. Najczęściej zbiorniki te są budowane w celu magazynowania wody pochodzącej z wiosennych roztopów dla wykorzystania jej do deszczowania pól. Niestety, największe zapotrzebowanie na wodę do deszczowania występuje w lecie (w miesiącach czerwiec, lipiec i sierpień), a więc w okresie w którym zbiorniki te mogłyby służyć jako obiekty rekreacyjne, poziom wody w nich będzie szybko opadał. W skrajnych przypadkach wahania poziomu lustra wody mogą wynosić nawet 5 metrów. Odsłonięcie litoralu w zbiornikach nizinnych, często silnie zamulonego, przeważnie rozległego i zarośniętego nie stwarza warunków do wypoczynku. Ponadto w strefie „cofki” powstają rozległe tereny podmokłe, zabagnione, zamglone, stanowiące wylęgarnię komarów, wpływające niekorzystnie na mikroklimat.

Biorąc jednak pod uwagę ogromne koszty spiętrzeń, warto pokusić się o znalezienie sposobu wykorzystania tych zbiorników zarówno dla rolnictwa jak i dla rekreacji. Istnieją już pewne próby rozwiązań. Tam gdzie jest to możliwe należy planować wahania lustra wody w granicach 0,5 m, maksymalne 1 m. Przemawia za tym również konieczność ochrony mikroklimatu i krajobrazu. Proponuje się też stosowanie podziału zbiornika groblami na kilka części (płos). Woda do deszczowania pobierana byłaby tylko z niektórych z nich (przeważnie z jednego), podczas gdy inne mogłyby służyć rekreacji. W tych ostatnich płosach wodę w okresie letnim zatrzymywano by na poziomie mniej więcej stałym, co umożliwiłoby korzystanie z kąpielisk, plaży oraz ścieżek spacerowych wzdłuż zbiornika.

Istnieje jeszcze jeden ważny aspekt możliwości wykorzystania nowych sztucznych zbiorników dla rekreacji. Budowane od podstaw, nowe ośrodki rekreacyjne mogłyby być zaplanowane i realizowane jako ośrodki w pełni odpowiadające wymaganiom stawianym im z punktu widzenia ochrony środowiska. Realizacja nowych spiętrzeń oczywiście musi być poprzedzona wnikliwą analizą jakości wody, jaką zmagazynuje się w zbiorniku, i podjęciem wszelkich możliwych środków, celem zapewnienia jej jak największej czystości. Poza stosowaniem ochronnych pasów roślinności, które są bezwzględnie konieczne, w kosztach budowy zbiornika należy planować wykonanie rowów opaskowych, otaczających zbiornik i przechwytyjących spływy z pól, zwłaszcza z pól deszczowanych. Zastosowanie rowów opaskowych, jak to wykazały badania I. Wojciechowskie-

go [4] na Lubelszczyźnie w odniesieniu do jeziora Białego, może zapewnić zachowanie czystości wody w zbiorniku, a nawet jego wtórną oligotrofizację w przypadku zakwaszenia. Woda rowami opaskowymi winna spływać do niewielkich zbiorników poniżej właściwego zbiornika i stamtąd powinna być pobierana powtórnie do deszczowania. Poza zachowaniem czystości wody w sztucznym zbiorniku, tak ważnej ze względu na rekreację, można będzie prawdopodobnie zmniejszyć straty związków biogennych, wymywanych z pól przez wodę.

Interesująca jest też propozycja budowy powyżej właściwego zbiornika mniejszego zbiornika, w którym woda podlegałaby wstępnemu samoczyszczeniu (Mucha inf. ustna).

Koegzystencja w krajobrazie rolniczym rolnictwa i rekreacji jako dodatkowego sposobu użytkowania spowoduje na pewno nie tylko te trudności. Należy opracować całościowy plan wykorzystania terenu, z wytyczeniem szlaków turystycznych i dróg, które mogą służyć jako drogi spacerowe, drogi dojazdowe, a także wyznaczenia miejsc biwakowych i parkingów na skraju zadrzewień. Konieczne również będzie w wielu przypadkach wykluczenie z ruchu turystycznego szeregu dróg i ścieżek oraz prawidłowe ich oznakowanie. Istnieje konieczność obsługi żywieniowej turystów itd. Wobec jednak konieczności znalezienia miejsc wypoczynku dla coraz liczniejszych rzesz mieszkańców miast z jednej strony, a absolutną koniecznością zmniejszenia naporu turystów i wczasowiczów na tradycyjnie dotąd wykorzystywane tereny leśne i nadwodne, które pod wpływem antropopresji ulegają szybkiej dewastacji, poszukiwanie możliwości zorganizowania wypoczynku również w krajobrazie rolniczym wydaje się koniecznością.

Dotychczasowe koncepcje przewidywały wydzielenie terenów, na których turystyka (parki krajobrazowe) lub turystyka i rekreacja (obszary chronionego krajobrazu) powinna być funkcją przewodnią, dominującą. Przewiduje się, że obejmą one ok. 15% naszego kraju. Dotychczasowe jednak doświadczenia koncentracji turystyki i wypoczynku na niewielkich obszarach nie nastrajają optymistycznie, gdyż obserwuje się niszczenie i degradację tych terenów na skutek nadmiernej antropopresji. Rozmieszczenie wypoczywających bardziej równomierne, przez takie zagospodarowanie terenu, które utworzy szereg dalszych atrakcyjnych obiektów wypoczynku i rekreacji, jest konieczne.

Jedynie racjonalne zagospodarowanie turystyczne kraju, właściwie zaplanowane, z wydzieleniem terenów podlegających całkowitej ochronie oraz takich, na których dopuszczalna jest jedynie turystyka kwalifikowana, da możliwość pełnego zaspokojenia potrzeb w tej dziedzinie przy równoczesnej ochronie zasobów naturalnych (przyrodniczych) naszego kraju.

LITERATURA

1. Okołów C. — 1977: Turystyka w Parkach Narodowych. Aura z. 7.
2. Starmach K., Wróbel S., Pasternak K. — 1976: Hydrobiologia, Warszawa PWN.
3. Nawożenie a eutrofizacja wód — Materiały z konferencji 1976. Zielona Góra.
4. Wojciechowski I. — 1976: Wpływ zlewni na eutrofizację a-mesotroficznego Jez. Piaseczno i na deeutrofizację stawowego Jez. Biczce. Acta Hydrobiologica Vol. 18 Fasc. 1 Kraków.

Изабелла Домбска

РЕКРЕАЦИОННОЕ ЗНАЧЕНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ЛАНДШАФТА

Резюме

Для рекреационных целей в настоящее время используются в первую очередь площади с наиболее ценными природными объектами, что приводит к их чрезмерной нагрузке и деградации. Об этом могут свидетельствовать разрушения в национальных парках, вызванные концентрацией туристической и повторяющимися попытками локализации в них домов отдыха, вопреки действительным предписаниям.

Для рекреационных целей могут использоваться также сельскохозяйственные площади, тем более, что их привлекательность повышается по мере их соответствующего освоения путем введения противоземельных и пелазопротективных лесных полос, а также строительства искусственных водоемов для целей орошения, противодействующих одновременно снижению уровня грунтовых вод. Берега этих водоемов следует облесить, а по крайней мере проводить на них насаждения деревьев и кустарников с целью обеспечения защиты воды от загрязнения и эвтрофикации, а одновременно для создания возможности использования этих площадей для целей отдыха.

На указанных площадях не были до сих пор реализованы капиталовложения для туристических и рекреационных целей, что создает шанс их правильного освоения, обеспечивающего хорошие условия для отдыха с одновременной охраной природной среды от разрушения (подъездные дороги, автостоянки, санитарные устройства, закладка бивуаковых мест, охрана мест с угрозой эрозии, решение проблемы сточных вод и мусора и т.п.).

Трудности связанные с сопоставлением нужд сельского хозяйства и рекреации, напр. при потреблении крупных количеств воды приводящем к открытию дна водоема, можно преодолеть путем ограничения колебаний до максимум 0,5 или 1,0 м, а также деления водоема на ряд обвалованных плёс с разным назначением.

Ввиду повышающихся общественных нужд в области рекреации и туристической, при одновременной абсолютной необходимости охраны наиболее ценных объектов природы, правильное использование сельскохозяйственных площадей для целей рекреации представляется уже сейчас срочной необходимостью.

Izabella Dąmbska

RECREATIONAL IMPORTANCE OF THE AGRICULTURAL LANDSCAPE

S u m m a r y

For recreational purposes, principally the areas with highest natural values are used nowadays, what leads to their excessive load and devastation. Devastations in national parks connected with the tourism concentration and repeated attempts to locate there bungalows, contrary to the valid regulations, can prove that.

For recreational purposes also agricultural areas can be used, the more that their attractiveness is growing parallely to their appropriate management by means of introduction of windbreaks and wood shelterbelts and building of artificial water reservoirs for irrigation purposes, counteracting at the same time a drop of ground waters. Banks of these reservoirs should be afforested or at least planted with trees and shrubs, with the aim to protect water against contamination and eutrophization and at the same time to create the possibility of utilization of these areas as rest places.

No investments on the above areas were realized hitherto for touristic and recreational purposes, what would give the chance of their present appropriate management ensuring good recreation conditions and protecting at the same time the natural environment against devastation (building of access roads, parkings, sanitary devices, appointment of bivouac places, protection of places being under the erosion threat, solution of problems of waste waters and garbage, etc.).

Difficulties in reconciliation of agriculture with recreation, e.g. at taking great amounts of water leading to a disclosure of the water reservoir bottom, can be met by confinement of fluctuations to at most 0.5 or 1.0 m as well as by the division of the water reservoir into a number of embanked deep-water areas with different assignments.

In view of increasing social demands in the scope of recreation and tourism, at simultaneous absolute need of protection of most valuable nature resources, an appropriate use of agricultural areas for recreation purposes seems to be a necessity at present.